

УДК 332.146.2

БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ – ПРІОРИТЕТНА СКЛАДОВА І ТРИГЕР РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

СУРАЙ А. С.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та бізнес-
адміністрування,
Черкаський державний технологічний
університет

У статті розглянуті історичні особливості формування та розвитку вітчизняного бізнес-середовища. Виокремлено суттєві обставини історії теоретичного осмислення бізнес-середовища регіонів України. Доведено можливість і необхідність зміни парадигми ділових відносин для побудови ефективного бізнес-середовища в регіонах України. Узагальнені положення сучасного регіонального менеджменту щодо ролі бізнес-середовища, які ґрунтуються саме на дослідженні історії його розвитку.

Ключові слова: бізнес-середовище, ділове середовище, розвиток регіонів, тригер розвитку, економіка регіону, історія розвитку регіону.

В статье рассмотрены исторические особенности формирования и развития отечественной бизнес-среды. Выделены существенные обстоятельства истории теоретического осмысления бизнес-среды регионов Украины. Доказана возможность и необходимость изменения парадигмы деловых отношений для построения эффективной бизнес-среды в регионах Украины. Обобщенные положения современного регионального менеджмента касательно роли бизнес-среды, основанные на исследовании истории её развития.

Ключевые слова: бизнес-среда, деловая среда, развитие регионов, триггер развития, экономика региона, история развития региона.

The article deals with the historical features of the formation and development of the domestic business environment. The essential circumstances of the history of theoretical comprehension of the business environment of the regions of Ukraine are highlighted. The possibility and necessity of changing the paradigm of business relations for the construction of an effective business environment in the regions of Ukraine has been proved. Generalized provisions of modern regional management concerning the role of the business environment, based on the study of the history of its development.

Key words: business environment, development of regions, development trigger, region's economy, history of development of the region.

Постановка проблеми. Найважливішим та гостро актуальним питанням усіх періодів становлення економіки постає організація взаємодії між складовими на рівні – регіонів, галузей, бізнесу, соціальних та культурних утворень. Усі зміни, реформи в різній формі людство завжди спрямовувало на удосконалення ділового середовища в питаннях забезпечення ефективної взаємодії компонентів економіки та соціуму, бізнесу та влади, культури та

релігії, наукового прогресу та традицій. Ефективності зазначених трансформацій можливо досягти тільки з позицій розуміння історичних особливостей формування бізнес-середовища в регіонах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та закономірності історичного розвитку, бізнес-середовища в країнах світу висвітлено в працях таких зарубіжних науковців, як: Б. Грасіан [9], М. Вебер [10], Р. Нелсон [13], А. Маршалл [12] та ін. Формування ділового середовища в контексті розвитку інформаційного середовища вивчали О. Фінагіна [8], О. Рибій [11]. Ділове середовище розглядали через призму культурно-ментальних зрушень А. Градов [6], М. Туган-Барановський [1], Дж Стігліц [4]. Сучасні автори П. Щедровицький [7], В. Небрат [2] та інші доповнюють і розкривають окреслену проблематику.

Мета статті. Стрижневою метою роботи є дослідження істотних особливостей формування бізнес-середовища як тригера розвитку регіонів України, вивчення можливості управління таким розвитком.

Вклад основного матеріалу дослідження. Людство, починаючи з епохи рабства, активно формувало моделі ділового середовища відповідно до стрижневих економічних інтересів влади: забезпечення цільової дії держави, системного контролю за діяльністю в регіонах. Особливої гостроти набували питання економічної, політичної, ідеологічної, військової, соціальної безпеки.

Зі світового досвіду відомо, що бізнес (великий, середній, малий) відіграє стрижневу роль в забезпеченні ринкової соціальної орієнтації ринкової економіки, у досягненні балансу між ринковою ефективністю й вирішенням соціальних проблем. Однак висока соціальна значимість бізнес-середовища починає проявлятися лише за умови, коли підприємства створюють певні обсяги продукції, що впливають на основні соціально-економічні показники регіону.

Як відзначав М. Туган-Барановський, зростання доходів населення залежить, передусім, від продуктивності суспільної праці, якщо підвищується продуктивність суспільного продукту, що підлягає вирішенню між різними соціальними групами. «Зростання продуктивності суспільної праці призводить до того, що загальна сума суспільного продукту зростає. Це надлишковий продукт відповідно збільшує загальну суму суспільного доходу, і завдяки цьому всі суспільні доходи можуть одночасно зрости...» [1, с. 468].

Підтверджуючи цю думку, В. Небрат в доповіді «Підприємництво і держава: ретроспектива інституційної взаємодії» в Україні пише: «Якби ми не оцінили роль різних кіл бізнесменів у галузях економіки країни, кінцевою оцінкою ефективності підприємницької діяльності є: зростання продуктивності праці, темпи розвитку економіки, технологічне оновлення виробництва» [2, с. 73]. Це справді так. Ефективність здійснення ділових функцій означає розвиненість конкуренції на багатьох ринках та існування адекватного ринкового середовища, отже, й сприяє економічному зростанню та підвищенню добробуту регіонів.

Виходячи з вище окресленого, соціальну результативність справляння ділових функцій у регіональному розрізі необхідно характеризувати такими комплексом показників: підвищення рівня впливань у бюджет регіону, падіння рівня безробіття; приріст доходів населення регіону. Досягнення цих найважливіших речей веде до зростання якості життя соціуму регіонів. Саме

завдяки найбільш вагомим соціальним ефектам від ефективної діяльності бізнес-спільноти регіону, таким як зростання доходів до бюджетів усіх рівнів та зменшення безробіття, апарат регулювання отримує можливість долати безліч соціальних задач і проблем регіону.

Залучення додаткового підприємницького потенціалу в економіку регіону – необхідна умова розвитку як для соціальної, так й економічної сфер народного господарства. У зв'язку з цим стратегія створення сприятливих умов для розвитку бізнес-середовища повинна розглядатися як стрижневий елемент соціально-економічної політики країни в цілому. Причому виявлена чітка пряма залежність між інвестиціями у високотехнологічні комплекси, активізацією підприємницької діяльності та економічним зростанням регіону.

В основі економічного зростання лежить два логічно пов'язаних процеси. Перший – збільшення масштабів і підвищення ефективності виробництва на базі сформованих у країні технологічних укладів. Другий – створення виробництва нових товарів або підвищення ефективності старих виробництв у результаті зміни технологічних процесів. Вони можуть відбуватися одночасно, але, як правило, цей процес починається тільки тоді, коли вичерпані можливості першого. У промислово-розвинених країнах вичерпання можливостей зростання в межах індустріальної економіки, тобто на базі переважно четвертого технологічного укладу, стало відчутним вже на початку 70-х рр. ХХ ст. Приблизно чотири останніх десятиліття всі країни переживають масовий перехід до п'ятого технологічного способу виробництва, що веде до зміни самого змісту або якості розвитку ділового середовища регіону.

У радянській Україні практично в усі повоєнні роки основними джерелами економічного зростання були екстенсивні чинники □ освоєння нових родовищ корисних копалин, масові великі будівництва, додаткова робоча сила. Так, і сьогодні приріст національного доходу України лише на 20 – 30% забезпечується за рахунок інтенсивних факторів, тоді, як у розвинених країнах – більш ніж на 50% [3].

У таких умовах перед країною та її регіонами постає головна макроекономічна мета – перейти від нестійких кон'юнктурних темпів зростання до стабільної, інвестиційно-зумовленої динаміки. Реалізація цієї мети можлива при серйозних змінах у національній та регіональних системах, зняття інституційних обмежень розвитку, орієнтація на переважання внутрішніх чинників зростання над зовнішніми, стимулювання здійснення бізнес-функцій, інвестиційного попиту, зростання пропозиції капіталу, в тому числі через механізми фінансових регіональних ринків.

Недостатня віддача від підприємницької сфери, безумовно, пов'язана з трансформаційними явищами у всіх областях діяльності України. На думку нобелівського лауреата в галузі економіки Дж. Стігліца, [4] для створення нових робочих місць і фірм потрібні капітал і бізнес-середовище, яких часто не вистачає в країнах та їх регіонах, що розвиваються, через неефективність системи освіти та неефективні фінансові ринки.

Фінансова система практично не обслуговує малий і середній бізнес. Найголовніша проблема за словами Дж. Стігліца «занадто висока частка відсотка (понад 30% в реальному вираженні) створює серйозні складнощі для існування та розвитку малого та середнього підприємництва в регіонах України»

[4, с. 115].

Бізнес-середовище в Україні веде бізнес за допомогою власних коштів, проте прибуток, одержуваний унаслідок такої діяльності, не може бути вкладений в інновації, тому що він не є достатнім. У ситуації, що склалася, необхідна державна підтримка бізнесу. Бізнесмени вважають, що економічна політика держави може сприяти ефективності їх діяльності за такими напрямками (рис. 1) [5].

Складність забезпечення формування ефективних та перспективних у часі механізмів підтримки бізнес-середовища, його розвитку, свідчить про значущість стрижневого питання – формування ефективної моделі ділового середовища.

Як держава більшою мірою може забезпечити розвиток підприємницької ініціативи громадян? Число респондентів – 2000 осіб.

Рис. 1. Результати опитування респондентів щодо забезпечення державою розвитку підприємницької ініціативи громадян за 2016 р.

Джерело: авторська розробка за [5]

«Своєрідність» економічної діяльності в межах будь-якої країни зумовлено багатьма факторами: наявністю природних ресурсів і певних кліматичних умов; величиною національного багатства та демографічною структурою суспільства; особливостями національного менталітету; особливостями політичного, державного (регіонально-адміністративного) й суспільного устрою. Економіка будь-якої країни, тобто її національна економіка, володіє багатьма загальними для всієї світової економічної системи рисами, розвивається в основному за загальними економічними законами, які не в змозі скасувати ніяка «політична воля» правлячої еліти. Спроби протистояти цим законам можуть у тому або іншому короткостроковому періоді спотворити хід економічних процесів. Однак у довгостроковій перспективі, як показує багатовіковий історичний досвід,

економічні закони дають про себе знати й економічна діяльність, що спрямовується ними, триває в тих же межах і за тими правилами, які впливають із цих законів [6, с. 240].

Отже, допомогти бізнесмену покликаний уряд України, регіональні органи влади, які проголосили соціальну спрямованість ринкової економіки й можуть скористатися досвідом роботи в цьому напрямків в інших країн, наприклад, Німеччини та Сінгапуру.

У розвинених європейських країнах сучасне бізнес-середовище характеризується як особливий, новаторський, антибюрократичний стиль господарювання, в основі якого лежить постійний ризик нових можливостей, орієнтація на інновації, вміння залучати та використовувати для вирішення поставленого завдання ресурси з найрізноманітніших джерел [7, с. 20].

Досить коротка історія бізнесу в Україні характеризується великим динамізмом. Відроджене на рубежі 80-х – 90-х рр., бізнес-середовище сьогодні відіграє стрижневу роль в економічному розвитку країни й вирішенні соціальних проблем. Розкриваючи питання щодо сутності бізнес-середовища та історії його теоретичного осмислення в Україні, варто враховувати три обставини.

По-перше, цей інститут не так давно став легітимним (порівнянно з країнами Європи, де певний бізнес має історію багатьох поколінь). Підприємницька діяльність ще не певною мірою інституціоналізована, межі цього шару дуже розпливчасті.

По-друге, існує різниця в підходах до бізнес-середовища з погляду юриспруденції і з погляду інших соціально-економічних наук, таких як економічна теорія, соціологія тощо. Здійснення бізнес-функцій в Україні трактується досить вільно, й найважливішим моментом її вважається «отримання прибутку». У зв'язку з цим до індивідуальних бізнесменів зараховують вуличних торговців і т.д., що не відповідає описаним вище характеристикам бізнесмена як людини, що володіє нестандартним мисленням. Це спотворення терміна в законодавчих актах пов'язано, на нашу думку, з неможливістю економічної політики держави забезпечити зайнятість населення та гідну соціальну допомогу.

По-третє, трансформація економіки України збіглася в часі з глобальними змінами в розвинених країнах, які виступили на поріг інформаційного суспільства. «Найважливішою рисою постіндустріального суспільства стає наростання надеконімічних цінностей» [8, с. 143].

Відбувається поступова, але досить чітко виражена деекономізація розвитку суспільства. Це виражено в дематеріалізації багатства, структури виробництва, переорієнтації характеру праці в бік соціокультурної сфери, зміні структури потреб.

Отже, надеконімічна домінантна української соціокультурної традиції тісно переплітається з більш вузькими постеконімічними тенденціями сучасного розвитку. Необхідно зазначити, що за своїми характеристиками українські соціокультурні цінності переплітаються з цінностями інформаційного суспільства та в цьому можуть бути дуже перспективними. Український бізнесмен, його ціннісна орієнтація, потенціал, який він несе, стає певним благом для розвитку цивілізації або регіону.

Ще однією істотною характеристикою бізнес-середовища України є

наявність значної диференціації усталених норм ведення бізнесу, звичаєвого права – усіх ти характеристик, які ми розуміємо під культурою ведення бізнесу за регіональною ознакою.

Тому для усіх регіонів України запроваджені єдині законодавчо встановлені норми ведення бізнесу. Але можна зробити невтішний висновок про неефективність як першої неформалізованої групи норм ведення бізнесу, так і другої, закріпленої законодавчо та жорстко регламентованої.

Україна на базі власної культури виробила певний тип бізнес-середовища, який ефективний тільки у відповідному регіональному просторі. На основі ретроспективного аналізу стає можливим пояснення, чому так відбувається. Можна стверджувати, що бізнес-середовище регіону має стійку генетичну пам'ять, входить в ядро певної культури окремого регіону й встановлює свої правила взаємин. Це пов'язано з соціально-психологічним феноменом, якому властивий свій дух, комплекс зв'язків, які існують в історичній дійсності та мають культурне значення, яке називаємо культурно-ментальною детермінацією.

Детермінація (лат. *Determinatio* – межа) в широкому сенсі – визначення перспективи об'єкта детермінації, що визначається уявленнями про його комплектації, нинішніми параметрами та складовими, притаманними тій чи іншій категорії або зразка. Так, у природничо-науковому побуті говорять про детермінації речовини або процесу; в історії – про детермінації місця процесу або явища, закономірності та тощо. У природничих науках, таких як фізика та математика, детермінація – це наука про взаємозв'язки, взаємозалежності будь-яких одних подій, щодо будь-яких інших із них. Принцип детермінації був сформульований дослідниками науки в середні віки: «ніщо не відбувається з нічого, і ніщо не перетворюється в ніщо!» [9, с. 61]. Саме тому вважаємо принциповим використання терміна, що акцентує увагу на мінливості процесу, його антиконстантності.

Чи існує можливість зміни парадигми ділових відносин для побудови ефективного бізнес-середовища в регіонах України? Є різні погляди на питання щодо можливості зміни або істотної корекції менталітету населення. Аналіз історичного матеріалу, демонструє наявність прецедентів: середньовічна та сучасна Європа – це різні не тільки соціальні, а й ментальні реальності. М. Вебер ще на початку ХХ ст. відзначив вирішальну роль протестантської епохи у формуванні цієї нової ментальності «духу капіталізму» [10, с. 88].

Однак важливе значення в питанні зміни парадигми економічного розвитку набуває фактор часу. Як зазначає О. Рибій: «Виступаючи унікальним контекстом соціально-економічних процесів, час є центральним регулятором інституційно-технологічних змін, фактором суспільних перетворень» [11, с. 59].

Про те, що людську природу та суспільство можливо змінити, але не відразу, писав А. Маршалл: «Дійсно, людська природа може бути змінена: нові ідеали, нові можливості й нові методи діяльності можуть, як показала історія, її сильно змінити за кілька поколінь, і така зміна людської природи, можливо, ніколи не захоплювала настільки велику область, і не відбувалася настільки швидко, як при нині живому поколінні. Але це все-таки зростання, тому воно поступове, й зміни вашої громадської організації повинні супроводжувати його, і тому вони також повинні бути поступовими» [12, с. 52]. У цьому випадку мова йде про

рутину. Р. Нелсон і С. Вінтер [13] ввели поняття рутини, яке є основним для еволюційної теорії. Науковці стверджували: «Проекти великих і раптових змін нині, як і завжди, приречені на провал та неминуче викличуть відповідну реакцію; ми не можемо рухатися безпечно, якщо ми рухаємося настільки швидко, що наші нові життєві плани повністю обганяють наші інстинкти» [13, с. 36-37]. Під рутину розуміємо правило поведінки, колективно накопичені навички та прийоми. Рутини – це характеристика регулярного й передбачуваного способу дії. Отже, рутини уможливають мінімізацію транзакційних витрати, отримання постійно задовільного результату, причому саме проходження рутини може бути як неусвідомленою дією, так і свідомим вибором. У результаті взаємодії суб'єктів, які використовують рутини, останні можуть поширюватися, тобто копіюватися та використовуватися іншими. Коли будь-яка рутини приймається більшістю, вона стає нормою. Рутини мають такі властивості: вони стійкі, але не незмінні. Вони змінюються, хоча й не так швидко, як, наприклад, ціни й обсяги, товарів, що обертаються на ринку. «Швидкість і здатність до змін залежать від характеру рутин: найбільш швидко змінюються рутини, пов'язані з технологією, найбільш повільно – ті, які стали частиною культури» [13, с. 36-37]. Це положення пояснює політичну, правову, освітню та економічну ситуацію, яка склалася на сьогоднішній день в Україні і впливає на бізнес-середовище регіону.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, в усі часи локомотивом, рушійною силою змін та прогресивного руху був бізнес. Його могутня сила у вигляді дії та механізмів реалізації економічних інтересів забезпечували прогрес в напрямках: формування та розвитку галузевих ринків; змін структури економіки; пріоритетів руху капіталів; появи новітніх елементів інфраструктурного забезпечення; ускладнення ділового середовища відповідно до реальних потреб часу; впровадження інновацій та ін.

Діяльність бізнесу забезпечувала та передбачала посилення конкурентоздатності національної економіки, процвітання внутрішніх ринків, стійкість детермінант успіху та розширеного відтворення ресурсного потенціалу. У системі знань сучасного менеджменту зроблено низку висновків, що ґрунтуються саме на дослідженні історії розвитку бізнес-середовища:

1. Потенціал розвитку бізнес-середовища формує унікальні можливості конкурентних переваг, що отримують свою реалізацію на внутрішньому та зовнішніх ринках. Такий потенціал є запорукою прогресу галузевих та регіональних ринків. Він має свої унікальні складові та прояви в форматах регіонів.

2. Конкурентні переваги національної економіки формуються та формуються заздалегідь, в історичному (короткостроковому та довгостроковому періодах) розрізі подій, явищ, реформ. Національні та регіональні детермінанти успіху бізнесу, конкурентних переваг забезпечуються умовами відтворення усіх агентів ділового середовища (без винятку).

3. Успіх розвитку національних та регіональних економічних систем забезпечують правильно обрані вектори руху змін ділового середовища з стрижневими принципами розвитку – балансу та гармонізації економічних, екологічних, соціальних та культурних інтересів. Порушення балансу інтересів форматує довгострокові конфлікти, що можуть бути передумови появи

системних та структурних проблем.

4. В умовах ведення ринкового господарства регіональні економічні системи прагнуть до самостійності у використанні та реалізації наявних ресурсів своєї території. Формуються та отримують визнання конфлікти інтересів на рівні «держава – регіон», «регіональний бізнес – влада», «стратегічні цілі розвитку регіонів – економічні інтереси влади» та ін.

5. Невирішеність конфліктів регіональних інтересів бізнес-середовища призводить до порушення безпеки національних та світових систем, домінування військової сили.

Література:

1. Туган-Барановский М. И. Основа политической экономии. Спб., 1911. С. 468.

2. Небрат В. В. Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу: матеріали круглого столу (Київ, 1 грудня 2016 р.) / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електрон. дані. К., 2016. 84 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>.

3. Інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua>.

4. Стиглиц Дж. В тени глобалізацію. Проблеми теорії і практики управління. 2003. №2. С. 115.

5. Результати опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучаріва. Офіційний сайт Фонду «Демократичні ініціативи». URL: <http://dif.org.ua/about>.

6. Градов А. П. Национальная экономика – 2-е изд. СПб.: Питер, 2005. 240 с.

7. Щедровицкий П. Г. Понятие рынка в системомыслдеятельностном подходе. Программирование культурного развития: региональные аспекты. Вып. II, 1993, С. 20-58.

8. Фінагіна О. В., Поддубняк В. В. Соціальні трансформації та особливості їх інституціоналізації в українському суспільстві. Управління проектами та розвиток виробництва. 2011. № 4. С. 142-146.

9. Бальтасар Грасиан. Карманный оракул. Критикон. М., 1981. С. 61.

10. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990, 804 е. С. 88.

11. Рибій. О. Інституціоналізм // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С.290.

12. Маршалл А. Принципы политической экономии. Т. III. Пер. с англ. М., «Прогресс». 1984. 351 с

13. Nelson R., Winter S. An Evolutionary Theory of Economic Change. Harvard Univ. Press, Cambridge, 1982. 631 p.

The most important and urgent issue of all periods of economic development is the organization of interaction between components at the level – regions, industries, business, social and cultural entities. All changes, reforms in different forms, humanity

has always aimed at improving the business environment in terms of ensuring the effective interaction of components of economy and society, business and government, culture and religion, scientific progress and traditions. The effectiveness of these transformations can only be achieved from the standpoint of understanding the historical peculiarities of the business environment in the regions of Ukraine.

The pivotal goal of the work is to study the essential features of the formation of the business environment as a trigger for the development of regions of Ukraine, studying the possibility of managing such development.

The article deals with the historical features of the formation and development of the domestic business environment. The essential circumstances of the history of theoretical comprehension of the business environment of Ukrainian regions are singled out. The possibility and necessity of changing the paradigm of business relations for building an effective business environment in the regions of Ukraine is proved. General provisions of modern regional management regarding the role of the business environment, which are based precisely on the study of the history of its development.

Mankind, beginning with the era of slavery, actively shaped the business environment models in line with the core economic interests of the government: ensuring the targeted action of the state, systemic control over the activities in the regions. Particularly acute was the issue of economic, political, ideological, military, social security.

It is known from the world experience that business (large, medium, small) plays a pivotal role in ensuring market-oriented social orientation of a market economy, in achieving a balance between market efficiency and solving social problems. However, the high social significance of the business environment begins to appear only when enterprises create certain volumes of products that affect the basic socio-economic indicators of the region.

A locomotive, driving force of change and progressive movement was business. His mighty force in the form of action and mechanisms for the realization of economic interests ensured progress in the following areas: the formation and development of sectoral markets; changes in the structure of the economy; priorities of capital movements; appearance of the latest elements of infrastructure support; complication of the business environment in accordance with the real needs of the time; introduction of innovations, etc.